

HASAN-I SABBÂH*

Hasan-i Sabbâh

M. G. S. HODGSON**

Çev. Dr. Süleyman TÛLÛCÜ***

ÖZ

Hasan-ı Sabbâh Nizârî İsmâ'îlîlerin Alamût'taki ilk dâ'îsidir. Kûfe'li bir İmâmî Şî'î 'Alî b. es-Sabbâh el-Himyeri'nin oğlu olup M. 1052 veya 1053 yılında Kum'da dünyaya geldi. Rey'de ve orada tahsil gördü, on yedi yaşından sonra bir ara, İsmâ'îlîlik mezhebine girdi. 464/1071-72'de Selçuklu topraklarında baş İsmâ'îlî dâ'îsi 'Abdü'l-Melik b. 'Attâş'ın yardımcısı oldu; 469/1076-77'de muhtemelen eğitim için Mısır'a gönderildi, orada yaklaşık üç yıl kaldı. İran'a dönünce, İsmâ'îlî davası için geniş çapta seyahatler yaptı. 483/1090'da garnizon arasında kendi mezhebinin görüşlerini benimseyenlerin yardımıyla Deylemân'da Rûdbâr'da kavalık üzerindeki Alamût Kalesi'ni ele geçirdi.

Aynı zamanda o, burada bir devlet kurdu ve görüşlerini yaymak için propaganda faaliyetlerine girişti. Kurmuş olduğu Haşîşîler ve Fidâîler (Fedâîler) teşkilâtı ile etrafa dehşet saçtı. Bu devlete 1257 yılında Moğollar tarafından son verildi.

Tarafımızdan Türkçeye tercüme edilen bu yazı, Hasan-ı Sabbâh'ın hayatını, Alamût Kalesi'ni ele geçirmesini ve bu bölgede ve diğer yerlerde

* Bu yazı, M. G. S. Hodgson tarafından *EI²* (İng.)'ya yazılan "Hasan-i Sabbâh" maddesinin (III, 253-254) çevirisidir. Yazının sonuna, özellikle Türk okuyucusuna yararlı olacağını düşünerek, daha çok Türkiye'de yayınlanmış çalışmalarını içeren bir "Seçilmiş Kaynakça" ilâve etmeyi uygun gördük.

** M. G. S. Hodgson (1922-1968): Tanınmış Amerikalı müsteşriklerden biridir. Genç sayılabilecek yaşta ölmesine rağmen şarkiyat alanında kıymetli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Indiana eyaletine bağlı Richmond kasabasında doğdu. Lisans öğrenimini ve doktorasını Chicago Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra aynı üniversitede öğretim görevlisi oldu (1951) ve ölümüne kadar bu görevde kaldı; ayrıca disiplinler arası lisansüstü eğitim programı ile Sosyal Düşünce Komitesi'nin başkanlığını yaptı. Hodgson'ın ilk yayını, doktora tezinden kitap hâline getirdiği *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizârî İsmâ'îlîs Against the Islamic World*'dür (The Hague 1955). Ancak Hodgson'ın bir şarkiyatçı hüviyetiyle tanınmasını sağlayan ünlü eseri, İslâm medeniyeti tarihi hakkındaki üç ciltlik *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*'dir (Chicago 1974; *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. İzzet Akyol-Senai Demirci v. dğr., I-III, İstanbul 1993). Dünya tarihi disiplinine katkısı bakımından önemli sayılabilecek bazı makaleleri de Edmund Burke III tarafından *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History* (Cambridge 1993) adlı kitapta bir araya getirilerek yeniden yayınlanmıştır. Bk. Edmund Burke III, "Hodgson, Marshall G. S.", *DİA*, XVIII, 211.

*** Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı Öğrt. Üyesi.

kendi görüşlerini yaymak için yaptığı propaganda faaliyetlerini ele almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hasan-ı Sabbâh, Alamût Kalesi, Haşîşiler, Fidâ'iler, İsmâ'îlîlik.

ABSTRACT:

Hasan-i Sabbâh is first dâ'î of the Nizârî İsmâ'îlîs at Alamût. He was born at Qumm in A. D. 1052 or 1053, son of an İmâmî Shî'î of Kûfa, 'Alî b. al-Sabbâh al-Himyârî. He studied at Rayy and there, some time after the the age of seventeen, was converted to İsmâ'îlism. In 464/1071-72 he became a deputy of 'Abd al-Malik b. 'Attâsh, chief İsmâ'îlî dâ'î in the Saljûk domains; in 469/1076-77 he was sent to Egypt, presumably for training, where he remained about three years. On returning to İrân, he travelled widely in the İsmâ'îlî cause. In 483/1090 he seized the rock Fortress of Alamût in Rûdbâr in Daylamân with the aid of converts among the garrison.

At the same time, he founded a state here and he started propagandist activities for the sake of spreading his own order. He terrorized the surroundings with the organization of Assassins and Fidâ'îs, founded by him. This dynasty was brought to an end by Mongols in 1257.

The present article translated by me into Turkish deals with the life of Hasan-i Sabbâh, his seizure of the Fortress of Alamût and his propagandist activities for the sake of spreading his own order in these lands and other places.

Key Words: Hasan-i Sabbâh, the Fortress of Alamût, Assassins, Fidâ'îs, İsmâ'îlism.

Nizârî İsmâ'îlîlerin Alamût'taki ilk dâ'îsi. Hasan, Kûfe'li bir İmâmî Şî'î 'Alî b. es-Sabbâh'ın oğlu (olup) Kum'da dünyaya geldi. Rey'de ve orada tahsil gördü, on yedi yaşından sonra bir ara, İsmâ'îlîlik mezhebine girdi ('Ömer Hayyâm ve daha sonraki düşmanı Nizâmü'l-Mülk'le okul arkadaşı iken aralarında yaptıkları sözleşme ile ilgili hikâye, bir masaldan ibarettir). 464/1071-72'de Selçuklu topraklarında baş İsmâ'îlî dâ'îsi 'Abdü'l-Melik b. 'Attâş'ın yardımcısı oldu; 469/1076-77'de muhtemelen eğitim için Mısır'a gönderildi, orada yaklaşık üç yıl kaldı (onun burada *vezîr* Bedrü'l-Cemâlî ile olan anlaşmazlığına dair hikâyeler, güvenilir değildir). İran'a dönünce, İsmâ'îlî davası için geniş çapta seyahatler yaptı. 483/1090'da, garnizon arasında kendi mezhebinin görüşlerini benimseyenlerin yardımıyla Deylemân'da Rûdbâr'da kayalık üzerindeki Alamût Kalesi'ni (bu maddeye bk.) ele geçirdi. Bu, kaleleri ele geçirmenin ve en önemli rakipleri alçakçasına öldürmenin önemini vurgulayan ve Melikşâh'ın ölümünden (485/1092) sonra büyük başarıya sahip olan, İsmâ'îlîler tarafından Selçuklu iktidarına karşı genel bir baş kaldırı içerisindeki ilk darbelerden biri idi; bu isyancılar, Nizâr'ın imâmet iddialarını desteklemek için 487/1094'te Fâtûmî

devleti ile alâkalarını kesmelerinden sonra Nizârîler (bu maddeye bk.) diye isimlendirildiler. Bu arada Rûdbâr'da bir lider olarak Hasan, oradaki birtakım kaleleri ele geçiriyor ve onları mümkün mertebe kendi kendine yeterli hâle getiriyordu. 498/1104'ten sonra, Muhammed b. Melikşâh'ın kumandası altında, Selçuklu kuvvetleri, İsfahân yakınında İbn 'Attâş'ın oğlu'nun karargâhı dâhil, birçok kaleyi yeniden ele geçirdiler; Hasan'ın Alamût'taki ordugâhı, ısrarlı Selçuklu saldırılarına mukavemet eden çok önemli bir müstahkem mevki olduğunu kanıtladı. 511/1118'de Alamût'un daha büyük bir muhasarası, ancak Muhammed'in ölümü üzerine başarısızlıkla sonuçlandı. Bu esnada, Hasan'ın, Nizârî hareketinin her yerinde bir lider olarak kabul edildiği anlaşılıyor. 518/1124'e kadar, onun geriye kalan yılları, genellikle huzur içinde geçti ve elde kaldığı kadarıyla Nizârî mülkü sayılan birleşik (fakat toprak bakımından çok dağınık) bir devleti sağlamlaştırmaya adandı.

Hasan münzevî ve zahidane bir hayat geçirdi ve Rûdbâr'a katı kuralcı bir yönetimi zorla kabul ettirdi. İki oğlundan birini iddia edilen cinayet, diğerini sarhoşluk dolayısıyla idam etti. Felsefî ilim dallarında derin bilgi sahibi idi ve ikna edici bir şekilde eserler kaleme aldı. Onun otobiyografisi hakkında bir parça, teolojiye dair bir risalesinin bir ihtisarı ve muhtemelen diğer eserleri bugün elimizdedir. O, bir kimsenin dinî inançta kesin otorite kabul etmek zorunda olduğu Şî'î *ta'lim* doktrininin son derece mantıkî bir formunu Farsça şerh etti; doktrinin bu formu, zamanın Nizârî öğretisine temel oldu ve büyük ölçüde el-Gazâlî'ye etki etti.

Ne entelektüel ne de siyasî alanda ne dereceye kadar Hasan'ın bir yaratıcı, ne dereceye kadar Nizârîler tarafından kullanılan yeni usullerin çok başarılı örneği olduğunu bilmiyoruz. Daha sonraki Nizârîler arasında Hasan, "*da've cedîde*"nin, (yani) Mısır (Fâtûmî) devleti ile alâkasını kestiği tarihten itibaren yeni şekle konmuş İsmâ'îlî hareketinin en önde gelen siması olarak görülmeye başlandı. O, *hüccce*, yani Nizârî'nin ölümünden sonra kaybolmuş *imâmın* ve sonradan Alamût'ta ortaya çıkan *imâmlar* zincirinin yetkili halkası idi. *Seyyid-nâ*, "efendimiz" unvanını aldı ve onun kabri bir türbe oldu. (Mezhebin) dışında kalan kimseler, bütün Nizârî hareketinin organizasyonunu ve özellikle daha sonra özel bir müfreze oluşturabilen *fidâ*'îlerin, (yani) kendilerini görevlerine adanmış haşîşîlerin (assassins: katiller) kuruluş ve eğitimini ona atfettiler.

Hasan'ın teliflerinden elimizde olanlar, kısa iktibaslarla ve muhtemelen daha sonraki Nizârî eserlerindeki özetlere ilâveten, eş-Şehrestânî, Reşîdî'd-Dîn (*Câmi'u't-tevârih*) ve Cüveynî (daha az tatmin edici)'de muhafaza edilmiştir; son iki kaynak, onun hayatı hakkında ilk bilgileri verir. Tartışma ve bibliyografya için, bk. Marshall G. S. Hodgson, *The Order of Assassins: The Struggle of the*

Early Nizârî Ismâ'îlîs Against the Islamic World (The Hague 1955). Tenkidî olmayan fakat ilginç modern İsmâ'îlî değerlendirme için, bk. Jawad al-Muscati, *Hasan bin Sabbah* (2. baskı: Ismailia Association Pakistan, Karachi 1953 veya 1958).

Seçilmiş Kaynakça

- Abdullah Cevdet, v. dğr., *Ömer Hayyam, Rubailer*, yayına haz. ve çev. Mehmet Kanar, İstanbul 2000, s. 20-21, 34-36, 214-215, 217, 218.
- Anıl, Yaşar Şahin, *Alamut Terörünün Kaynakları ve Hasan Sabbah*, İstanbul 2003.
- ‘Ârif Tâmir, *‘Alâ Ebvâbi Alamût*, Harîsa 1959.
- Ateş, Ahmed, “Gazâlî’nin “Bâtınîlerin Belini Kıran Deliller”i: “Kitâb Kavâsim al-Bâtinîya””, [Ankara Üniversitesi] *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. I-II (1954), s. 23-54.
- Atıcı, Ayşe, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Bâtinî Hareketi (Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâilîleri) (1090-1157)*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- Babaoğlu, Ali N., *Uyuşturucu ve Tarihi, Bağımlılık Yapan Maddeler*, İstanbul 1997, s. 80-83.
- Bartlett, W. B., *The Assassins: The Story of Medieval Islam’s Secret Sect*, Gloucestershire 2008.
- Bartol, Wladimir, *Fedaîlerin Kalesi Alamut-Tarihî Roman*, çev. Atilla Dirim, Ankara 1998.
- Bowen, Harold, “The Sar-gudhasht-i Sayyidnâ, the ‘Tale of the Three Schoolfellows’ and the Wasaya of the Nizâm al-Mulk”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1931, s. 771-782.
- Brockelmann, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992, s. 147-149, 206-207.
- Bulduk, Zeki, “Alamut ve Terör Üzerine”, *Kitap Haber*, sy. 5 (Temmuz-Ağustos 1998), s. 42-43.
- Bulut, Faik, *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği, İslâm’da Özgürlük Arayışı-3*, 2. baskı, İstanbul 2002.
- Burman, Edward, *The Assassins-Holy Killers of Islam*, Wellingborough 1987.
- Campbell, Anthony, *The Assassins of Alamut*, Lulu.com, United Kingdom 2008.

- el-Cellâd, Muhammed Velîd, “Alamût”, *el-Mevsû‘atü’l-‘Arabiyye*, Mü’essesetü’s-Sâlihânî li’t-Tıbâ‘a, Dimaşk 2001, III, 404-406.
- Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1999, s. 495-577 ve tür. yer.
- Çağatay, Neşet-Çubukçu, İbrahim Agâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 3. baskı, Ankara 1985, s. 84-89.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, *İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, 2. baskı, Ankara 1983, s. 66-67, 76-77, 224.
- Daftary, Farhad, *The Assassin Legends: Myths of the Isma‘ilis*, London 1994.
- _____, *Muhaliif İslâmın 1400 Yılı: İsmailîler-Tarih ve Kuram*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara 2001.
- _____, “İsmailîler Arasında Entelektüel Hayat: Bir Özet”, *İslâm’da Entelektüel Gelenekler*, haz. Farhad Daftary, trc. Muhammet Şeviker, İstanbul 2005, s. 105-129.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Hasan Sabbah’ın Cennet Fedaîleri*, İstanbul 1975.
- Ebüzziyâ Tevfik, *Hasan b. Sabbâh*, İstanbul 1300.
- _____, “Terâcim-i Ahvâl: Hasan Sabbâh”, *Muharrir*, nr. 3 (1 Rebülevvel 1293), s. 93-96; nr. 4 (1 Rebülâhir 1293), s. 125-128; nr. 5 (1 Cemâziyelevvel 1293), s. 129-134.
- Franzius, Enno, *History of the Order of Assassins*, New York 1969.
- _____, “Alamut Kalesi (1090-1092)”, çev. Süleyman Tülücü, *EKEV Akademi Dergisi*, c. 2, sy. 2 (Mayıs 2000), s. 77-83.
- Frère, Jean-Claude, *L’Ordre des Assassins*, Paris 1973.
- (Günaltay), Mehmed Şemseddin, (*Hurâfâtın Hakîkate*), *Hurâfeler ve İslâm Gerçeği*, yayına haz. Ahmet Gökbel, İstanbul 1997, s. 161-186.
- Hammer-Purgstall, Joseph von, *Die Geschichte der Assassinen aus Morgenländischen Quellen*, Stuttgart und Tübingen 1818 [İngilizce çevirisi: *The History of the Assassins*, translated by Oswald Charles Wood, New York 1835, 1968].
- “Hasan [al-Hasan b. al-Sabbâh]”, *İA*, V/1, 311-312.
- “Haşşâşîn”, *İA*, V/1, 355-357.
- Heine, Ernst W., *Güvercinin Gerdanlığı Alamut’a Dönüş-Tarihî Roman*, çev.

Atilla Dirim, Ankara 2002.

Hodgson, M. G. S., "Alamût (The Dynasty)", *EI*² (İng.), I, 353-354.

Îd, Muhammed Fethî, "Kal'atü Alamût ve Firdevsühe'l-Mez'ûm", *Mecelletü'l-Ezher*, LI/10 (1399/1978), s. 2455-56.

Ivanow, W., *Studies in Early Persian Ismailism*, Leiden 1948.

_____, *Alamut and Lamasar*, Tahran 1960.

_____, "Alamut", *The Geographical Journal*, LXXVII/1 (January 1931), s. 38-45.

_____, "Some Ismaili Strongholds in Persia", *Islamic Culture*, XII (1938), s. 383-392.

Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 128-135.

Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul 2007, s. 126-153.

Kaygusuz, İsmail, *Nizârî İsmailî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut (Öğretisi, Tarihi, Felsefesi)*, İstanbul 2004.

Keightley, Thomas, *Secret Societies of the Middle Ages: The Assassins, the Templars, and the Secret Tribunals of Westphalia*, United States 2005.

Kişâverz, Kerîm, *Hasan-ı Sabbâh*, Tahran 1344 hş.

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989, s. 206-220.

Lamb, Harold, *Yıldızların Efendisi Hayyam-Tarihî Roman*, çev. Suat Kaya, 2. baskı, Ankara 2001.

Lewis, Bernard, *Haşîşîler: Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995, diğ. bir çevirisi: Kemal Sarısözen, *Haşîşîler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, İstanbul 2005.

_____, "İsmâîlîler", *İA*, V/2, 1120-1124.

_____, "The Ismâ'îlites and the Assassins", *A History of the Crusades*, I, ed. K. M. Setton, Philadelphia 1955, s. 99-132.

_____, "Hashîshiyâ", *EI*² (İng.), III, 267-268.

Lockhart, Laurence, "Some Notes on Alamut", *The Geographical Journal*, LXXVII/1 (January 1931), s. 46-48.

- _____, “Alamût (The Fortress)”, *EP* (İng.), I, 352-353.
- _____, “Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşîler”, çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 26 (2006), s. 213-240.
- Maalouf, Amin, *Semerkant*, çev. Esin Talu Çelikkan, 3. baskı, İstanbul 1996.
- Madelung, Wilferd, “İsmâ‘iliyya”, *EP* (İng.), IV, 198-206.
- _____, “İsmâ‘îlilik: Eski ve Yeni Davet”, çev. Muzaffer Tan, *Dinî Araştırmalar*, c. 8, sy. 25 (Mayıs-Ağustos 2006), s. 281-294.
- McCarthy, Kevin, M., “The Origin of Assassin”, *American Speech*, 48/1-2 (Spring-Summer 1973), s. 77-83.
- Minûçîhr-i Sutûde, *Kılâ‘-ı İsmâ‘iliyye*, Tahran 1345.
- Mustafa Gâlib, *es-Sâ‘irü’l-Himyerî: el-Hasan b. es-Sabbâh*, Beyrut 1966.
- ‘Ömer Ebü’n-Nasr, *Kal‘atü Alamût, el-Hasan b. es-Sabbâh*, 2. baskı, Beyrut 1970.
- Öz, Mustafa, “İsmâiliyye Mezhebi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*, İstanbul 1993, s. 605-652.
- _____, “Haşîsiyye”, *DİA*, XVI, 418-419.
- _____- eş-Şek‘a, Mustafa Muhammed, “İsmâiliyye”, *DİA*, XXIII, 128-133.
- Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 71-88.
- _____, “Alamut Kalesi”, *Türk Kültürü*, sy. 28 (Eylül 1986), s. 53-57.
- _____, “Alamut”, *DİA*, II, 336-337.
- _____, “Sultan Berkıyaruk Devrinde (1092-1104) Bâtınîlerle Yapılan Mücadeleler”, *Prof. Dr. Fikret İşıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 177-185.
- _____, “Hasan Sabbâh”, *DİA*, XVI, 347-350.
- _____, “Selçuklular Zamanında Suriye’deki Bâtınî Faaliyetleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 12 (Eylül 2002), Prof. Dr. Coşkun Alptekin’e Armağan, s. 195-207.
- Philippe, Aziz, *Les Sectes secrètes de l’Islam: De l’Ordre des Assassins aux Frères musulmans*, Paris 1983.
- Sahebjam, Freidoune, *Dağın Şeyhi Hasan Sabbah*, çev. Faik Baysal, İstanbul

1998.

- Semenov, A., “Pamir İsmailîlerinin Akidelerine Dair”, yayına haz. Ceyhun Ünlüer, *Milel ve Nihal*, c. 4, sy. 3 (Eylül-Aralık 2007), s. 183-190.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi; Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 119-122, 131, 190, 515.
- Stark, Freya, *The Valleys of the Assassins*, London 1934.
- _____, “The Assassins’ Valley and the Salambar Pass”, *The Geographical Journal*, LXXVII/1 (January 1931), s. 48-60.
- _____, “The Country of the Assassins”, *Journal of the Royal Central Asian Society*, 21/2 (April 1934), s. 277-287.
- _____, “The Valley of the Assassins to the Caspian Sea”, *Scottish Geographical Journal*, 53/3 (May 1937), s. 155-166.
- Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, çev. Mustafa Öz, yayına haz. Mehmet Dalkılıç, İstanbul 2008, s. 171-177, 502-503.
- Tarr, Judith, *Alamut*, New York 1989.
- Timur, Kemal, “Süleyman Muslî ve Semerkant Romanlarında Batınîlik ve Hasan Sabbah”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 31 (2006), s. 217-232.
- Togan, A. Zeki Velidi, “Alamut”, *İA*, I, 289-290.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 2. baskı, İstanbul 1969, s. 184, 245-248, 401.
- Tülücü, Süleyman, “Ahmed Midhat Efendi’nin “Süleyman Musulî” (*Musullu Süleyman*) Adlı Romanında Hasan-ı Sabbâh ve Bâtınîler’le İlgili Bilgiler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (1999), s. 25-45.
- Wasserman, James, *The Templars and the Assassins: The Militia of Heaven*, Vermont 2001.
- Willey, Peter, *The Castles of the Assassins*, London 1963; Türkçe tercümesi: İlhan Kaya, *Alamut Kalesi* [dış kapakta *Alamut Kalesi, Haşhaşîler, Hasan Sabbah ve Fedaîleri* şeklinde], İstanbul 2007.
- _____, *Eagle’s Nest: Ismaili Castles of Iran and Syria*, London 2005.
- [Yaltkaya], Mehmed Şerefeddîn, “Fâtımîler ve Hasan Sabbâh”, *Dârülfünûn*

İlâhiyat Fakültesi Mecmuası, I/4 (1926), s. 1-44.

Yazıcı, Tahsin, “Fidâ”, *DİA*, XIII, 53.

Yuvalı, Abdulkadir, “Selçuklular Zamanında Batınîler’in Faâliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, III/2 (1989), s. 289-298.

ez-Zehebî, Şemsüddîn, *Siyerü A‘lâmi’n-Nübelâ*, nşr. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf-Muhyî Hilâl es-Sirhân, 3. baskı, Beyrut 1406/1986, XXII, 158.

Zeydân, Corcî, *Selâhaddîn Eyyûbî ve Haşhaşîler (İsmâîlîler)*, yayına haz. Ahmet Cemil, İstanbul 2002.

Kısaltmalar

- DİA* : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I- , İstanbul 1988- .
- Eİ²* (İng.) : *The Encyclopaedia of Islam*, I- , New Edition, Leiden 1960- .
- İA* : *İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1940-1988.
- TTK : Türk Tarih Kurumu (Ankara).